

**UJEDINJENE
NACIJE**

Međunarodni sud za krivično gonjenje
lica odgovornih za teška kršenja
međunarodnog humanitarnog prava
počinjena na teritoriji bivše
Jugoslavije od 1991. godine

Predmet br. IT-03-67-R77.3
Datum: 19. novembar 2010.
Original: engleski

PRED VEĆEM SAZVANIM PO NALOGU PREDSEDNIKA

U sastavu: **sudija Howard Morrison, predsedavajući**
sudija Alphons Orie
sudija Guy Delvoie

Sekretar: **g. John Hocking**

Datum: **19. novembar 2010. godine**

TUŽILAC

protiv

VOJISLAVA ŠEŠELJA

POVERLJIVO

**ODLUKA PO ZAHTEVU PROF. VOJISLAVA ŠEŠELJA ZA
IZUZEĆE SUDIJA O-GON KWONA I KEVINA PARKERA**

Amicus curiae tužilac:

g. Bruce MacFarlane

Optuženi:

g. Vojislav Šešelj

Prevod

SADRŽAJ

I. KONTEKST.....	1
II. ARGUMENTACIJA	3
A. ZAHTEV VOJISLAVA ŠEŠELJA	3
B. MEMORANDUM SUDIJA KWONA I PARKERA OD 9. JUNA 2010. GODINE.....	5
III. MERODAVNO PRAVO.....	5
IV. DISKUSIJA.....	7
ARGUMENTI KAO OSNOV ZA IZUZEĆE.....	8
1. Izuzeće na osnovu žalbenih osnova predočenih u prvom postupku za nepoštovanje suda	8
2. Izuzeće zbog knjiga koje je Šešelj napisao o sudijama Kwonu i Parkeru	10
3. Izuzeće po osnovu Šešeljeve smanjene slobode izražavanja.....	11
4. Izuzeće zbog nejednakog odnosa prema Šešelju u poređenju s drugima	11
5. Izuzeće zbog toga što je u ovom predmetu trebalo da postupa Pretresno veće III, a ne Pretresno veće II.....	12
6. Izuzeće po osnovu raznih drugih obrazloženja.....	13
V. IZVEŠTAJ PREDSEDNIKU	15

Prevod

I. KONTEKST

1. Dana 26. januara 2009. godine tužilaštvo je podnelo poverljivi i *ex parte* Zahtev na osnovu pravila 77 Pravilnika o postupku i dokazima (u daljem tekstu: Pravilnik), u kojem je navelo da je Vojislav Šešelj (dalje u tekstu: Šešelj) svesno i hotimično ometao sprovođenje pravde obelodanjivanjem poverljivih informacija u tri knjige koje je napisao.¹ Pretresnom veću II Međunarodnog suda za krivično gonjenje lica odgovornih za teška kršenja međunarodnog humanitarnog prava počinjena na teritoriji bivše Jugoslavije od 1991. godine (dalje u tekstu: Međunarodni sud) naloženo je da razmotri Zahtev.² Dana 21. avgusta 2009. godine Pretresno veće II je odbilo Zahtev tužilaštva za pokretanje postupka za nepoštovanje suda protiv Šešelja.³ Rešavajući po žalbi na tu Odluku, Žalbeno veće je utvrdilo da “nijedan razumni presuditelj o činjenicama nije mogao da zaključi da ne postoje dovoljni osnovi za krivično gonjenje Šešelja na osnovu pravila 77(D)”⁴ i naložilo Pretresnom veću II da izda nalog umesto optužnice protiv Šešelja.⁵ Pretresno veće II je 3. februara 2010. godine pokrenulo postupak za nepoštovanje suda protiv Šešelja “zbog toga što je obelodanio informacije na osnovu kojih se može identifikovati 11 zaštićenih svedoka, čime je prekršio naloge Veća”⁶ i izdalo nalog umesto optužnice protiv njega.⁷

2. Dana 13. aprila 2010. godine Šešelj je, na osnovu pravila 15, podneo zahtev za izuzeće sudije O-Gon Kwona i sudije Kevina Parkera iz postupka za nepoštovanje suda koji se vodi protiv njega.⁸ On je zatražio sledeće: (i) da sudija Robinson, u svojstvu predsednika Međunarodnog suda, doneše odluku o meritumu njegovog zahteva za izuzeće sudija; (ii) da predsednik Robinson sasluša mišljenja sudije Kwona i Parkera pre nego što doneše odluku o njihovom izuzeću; (iii) da predsednik imenije tročlanu komisiju sačinjenu od sudija drugih veća koja će razmitriti njegov zahtev za izuzeće; i (iv) da predsednik Međunarodnog suda imenuje dvoje drugih sudija umesto

¹ *Tužilac protiv Vojislava Šešelja*, predmet br. IT-03-67-T, Zahtev tužilaštva na osnovu pravila 77 u vezi s daljim kršenjima zaštitnih mera (poverljivo i *ex parte*), 26. januar 2009. godine.

² *Tužilac protiv Vojislava Šešelja*, predmet br. IT-03-67-T, Nalog kojim se zahtev dodeljuje pretresnom veću (poverljivo i *ex parte*), 13. mart 2009. godine.

³ *Tužilac protiv Vojislava Šešelja*, predmet br. IT-03-67-T, Odluka po zahtevu tužilaštva na osnovu pravila 77 u vezi s daljim kršenjima zaštitnih mera (tri knjige) (poverljivo i *ex parte*), 21. avgust 2009. godine.

⁴ *Tužilac protiv Vojislava Šešelja*, predmet br. IT-03-67-A, Odluka po žalbi tužilaštva na odluku Pretresnog veća od 21. avgusta 2009. godine (poverljivo i *ex parte*), 17. decembar 2009. godine (dalje u tekstu: Odluka po žalbi), par. 27.

⁵ Odluka po žalbi, par. 28.

⁶ *Tužilac protiv Vojislava Šešelja*, predmet br. IT-03-67-R77.3, Javna redigovana verzija Druge odluke po zahtevu tužilaštva na osnovu pravila 77 u vezi s daljim kršenjima zaštitnih mera (tri knjige) donete 3. februara 2010. godine, 4. februar 2010. godine (dalje u tekstu: Odluka od 3. februara 2010. godine), par. 20.

⁷ *Ibid.*

⁸ *Tužilac protiv Vojislava Šešelja*, predmet br. IT-03-67-R77.3, Zahtev prof. dr Vojislava Šešelja za izuzeće sudija O-Gon Kwona i Kevina Parkera (javno i redigovano), 29. april 2010. godine (dalje u tekstu: Šešeljev zahtev).

Prevod

sudije Kwon i sudije Parkera u Pretresno veće koje će odlučivati kao tročlano sudska veća u vezi s drugim postupkom za nepoštovanje suda.⁹

3. Dana 6. maja 2010. godine sudija Burton Hall je predsedniku poslao memorandum. On je naveo da, shodno pravilu 15(B), kada strana u postupku uputi zahtev predsedavajućem sudiji nekog veća za izuzeće sudije tog veća, kao što je učinio Šešelj, predsedavajući sudija će obaviti razgovor sa sudijom čije se izuzeće traži i o tome izvestiti predsednika Međunarodnog suda. Budući da je sudija Kwon bio predsedavajući sudija u postupku protiv Šešelja, kao i jedan od sudija čije je izuzeće Šešelj tražio, on nije bio u mogućnosti da, kako to nalaže pravilo 15(B), izvesti predsednika. Stoga je sudija Hall prosledio ovo pitanje samom predsedniku.

4. Dana 7. maja 2010. godine sudija Kwon je, u svojstvu vršioca dužnosti predsednika u odsustvu predsednika Robinsona s Međunarodnog suda i u svojstvu potpredsednika Međunarodnog suda,¹⁰ odredio sudiju Mehmeta Güneya da razmotri Zahtev, s obzirom na taj sukob interesa.¹¹ Dana 28. maja 2010. godine sudija Patrick Robinson je ponovo odredio sebe kao sudiju koji će umesto sudije Mehmeta Güneya razmotriti zahtev za izuzeće.¹²

5. Dana 22. juna 2010. godine predsednik Robinson je doneo odluku o meritumu Šešeljevog zahteva.¹³ Predsednik je konstatovao da "zahtev nema merituma".¹⁴ Međutim, imajući u vidu pravilo 15(B)(ii), kao i zbog toga što je Šešelj tražio da se formira sudijska komisija, predsednik je imenovao tročlanu sudijsku komisiju koja će razmotriti meritum.¹⁵ Tročlano veće su prvobitno činile sudije Christoph Flügge, Howard Morrison i Guy Delvoie. Dana 6. jula 2010. godine, shodno pravilu 19 i uzimajući u obzir potrebe rukovođenja suđenjima i rasporeda predmeta Međunarodnog suda, sudiju Christopha Flüggea zamenio je sudija Alphons Orie.¹⁶ Sastav Veća ostao je isti nakon što je predsednik odbio zahtev za izuzeće¹⁷ sudije Orie.¹⁸

⁹ *Ibid.*, par. 10.

¹⁰ Pravilo 21 Pravilnika o postupku predviđa, između ostalog, da potpredsednik "obavlja dužnosti predsednika u slučaju njegovog odsustva ili sprečenosti da obavlja dužnost".

¹¹ *Tužilac protiv Vojislava Šešelja*, predmet br. IT-03-67-R77.3, Nalog kojim se određuje sudija da razmotri zahtev, 7. maj 2010. godine, str. 3.

¹² *Tužilac protiv Vojislava Šešelja*, predmet br. IT-03-67-R77.3, Nalog kojim se određuje novi sudija da razmotri zahtev, 28. maj 2010. godine, str. 3.

¹³ *Tužilac protiv Vojislava Šešelja*, predmet br. IT-03-67-R77.3, Odluku po Zahtevu profesora Vojislava Šešelja za izuzeće sudija O-Gon Kwna i Kevina Parker (dalje u tekstu: Predsednikova odluka), 22. jun 2010. godine.

¹⁴ Predsednikova odluka, par. 33.

¹⁵ *Ibid.*

¹⁶ *Tužilac protiv Vojislava Šešelja*, predmet br. IT-03-67-R77.3, Nalog kojim se menja sudija, 6. jul 2010. godine, str. 2.

¹⁷ *Tužilac protiv Vojislava Šešelja*, predmet br. IT-03-67-R77.3, Zahtev prof. dr Vojislava Šešelja za izuzeće sudije Alphonsusa Orieja, 6. septembar 2010. godine (poverljivo).

¹⁸ *Tužilac protiv Vojislava Šešelja*, predmet br. IT-03-67-R77.3, Odluka po zahtevu Vojislava Šešelja za izuzeće sudije Alphonsa Orieja, 7. oktobar 2010. godine.

II. ARGUMENTACIJA

A. Zahtev Vojislava Šešelja

6. Šešelj u Zahtevu tvrdi da sudijama Kwonu i Parkeru treba zabraniti da postupaju u drugom postupku za nepoštovanje suda zato što su bili članovi tročlanog veća u prethodnom postupku za nepoštovanje suda vođenom protiv njega.¹⁹ U tom prvom postupku, Šešelju je izrečena osuđujuća presuda i on je osuđen na jedinstvenu kaznu zatvora u trajanju od 15 meseci. On navodi da je ta kazna nesrazmerna kada se uporedi s kaznama izrečenim pred Međunarodnim sudom optuženima u sličnoj situaciji.²⁰ On napominje da je prosečna kazna zatvora u postupcima za nepoštovanje suda pred MKSJ oko tri i po meseca, dok su sudije u njegovom predmetu izrekle gotovo pet puta veću kaznu.²¹ Šešelj dalje tvrdi da bi, zbog knjiga koje je napisao, a koje se konkretno odnose na sudije Kwonu i Parkera, bilo nemoguće da te sudije budu nepristrasne i neutralne u bilo kojem budućem postupku protiv njega. On navodi da se tom mržnjom i željom za osvetom može objasniti zašto je protiv njega poveden još jedan postupak za nepoštovanje suda.²²

7. Šešelj u svom dugačkom podnesku dalje tvrdi da on, prema članu 10(1) Evropske konvencije o ljudskim pravima, ima pravo na slobodu izražavanja, te da ima pravo da svojim knjigama daje pogrdne naslove kao reakciju na “neprimeren[u] i nezabeležen[u]” kaznu koja mu je izrečena.²³

8. On zatim postavlja pitanje zašto u prvom postupku za nepoštovanje suda nije odlučivalo Pretresno veće III, čije su sudije bile bolje upućene u činjenice vezane za predmet Šešelj od sudija Pretresnog veća II.²⁴ Prema Šešeljevim rečima, izgleda da dodeljivanje predmeta Pretresnom veću II ukazuje na pristrasnost sudija Kwonu i Parkera. On potom tvrdi da informacije u knjizi koja je bila predmet prethodnog postupka za nepoštovanje suda nisu bile poverljive, a presuda da one to jesu ukazuje na odsustvo nepristrasnosti.²⁵

9. Šešelj, pored toga, tvrdi da sudije Kwon i Parker nisu u stanju da nepristrasno odlučuju u tročlanom sudskom veću u sadašnjem postupku za nepoštovanje suda zbog toga što nisu odbacile mogućnost prethodnog suđenja za nepoštovanje suda po osnovu nenađežnosti Međunarodnog suda

¹⁹ Šešeljev zahtev, str. 12-14.

²⁰ *Ibid.*, str. 3.

²¹ *Ibid.*

²² Šešeljev zahtev, str. 5-7.

²³ *Ibid.*, str. 8-9.

²⁴ *Ibid.*, str. 14-16.

²⁵ *Ibid.*, str. 18-19.

Prevod

da krivično goni lica za nepoštovanje suda.²⁶ On takođe navodi da ta dvojica sudija u svom radu nisu imala uporište u Statutu Međunarodnog krivičnog suda, što pokazuje njihovu pristrasnost u odnosu na njega.²⁷

10. Šešelj takođe tvrdi da sudije Kwna i Parkera treba izuzeti iz odlučivanja u drugom postupku za nepoštovanje suda koji se protiv njega vodi zbog toga što su prihvatili da g. Bruce MacFarlane bude imenovan za *amicus curiae* tužioca u tom postupku. On navodi da je to relevantno zato što g. MacFarlane ne govori srpski jezik, nije ekspert za bivšu Jugoslaviju i dolazi iz drugačijeg pravnog sistema i kulture.²⁸ Pored toga, g. MacFarlane nije pročitao celu knjigu koja je bila predmet postupka za nepoštovanje suda.²⁹ Prema Šešeljevim rečima, nijedan nepristrasni sudija ne bi bespogovorno poverovao u stručnost *amicusa*.

11. Šešelj, pored toga, navodi da sudije Parkera i Kwna treba izuzeti jer su izrekli veću kaznu od one koju je tražio *amicus*.³⁰ On takođe tvrdi da je u njegovom predmetu postupano drugačije nego u drugim predmetima u kojima su odlučivale sudije Kwon i Parker, uključujući predmet *Tužilac protiv Marijačića i Rebića*.³¹ Njegova osnovna zamerka odnosi se na poređenje kazne koja je izrečena optuženima u predmetu *Marijačić i Rebić* s osudom koja je njemu izrečena u prvom postupku za nepoštovanje suda.³² On takođe ukazuje na to da kasno podizanje optužbi za nepoštovanje suda protiv njega (posle 11 meseci), u odnosu na predmet *Marijačić i Rebić* (12 dana), pokazuje pristrasnost sudije Kwna.³³ On zatim tvrdi da su poverljive informacije koje su obelodanjene u predmetu *Marijačić i Rebić* predstavljale mnogo ozbiljniju pretnju kredibilnosti Međunarodnog suda od njegove knjige.³⁴ Optuženi u predmetu *Marijačić i Rebić* takođe su prekršili i obavezujući sudske naloge i pravilo 77, a Šešelj navodi da on nikada nije prekršio nijedan sudske nalog.³⁵ Pored toga, optuženi u predmetu *Marijačić i Rebić* otvoreno su priznali da obelodanjuju poverljive informacije, dok Šešelj energično negira da je ikada obelodanio poverljive informacije.³⁶ U zaključku, Šešelj tvrdi da bi bio oslobođen optužbi da je sudija Kwon na sličan način postupio u prvom postupku za nepoštovanje suda vođenom protiv njega.³⁷

²⁶ *Ibid.*, str. 19-20.

²⁷ *Ibid.*, str. 21.

²⁸ *Ibid.*, str. 22.

²⁹ *Ibid.*, str. 23.

³⁰ Šešeljev zahtev, str. 24.

³¹ *Tužilac protiv Ivice Marijačića i Markice Rebića*, predmet br. IT-95-14-R77.2, Presuda, 10. mart 2006. godine.

³² *Ibid.*, str. 24-29.

³³ *Ibid.*, str. 30, 33.

³⁴ *Ibid.*, str. 33.

³⁵ *Ibid.*, str. 35.

³⁶ *Ibid.*, str. 36-37.

³⁷ *Ibid.*, str. 34.

Prevod

12. Šešelj u nastavku tvrdi da on u prethodnom postupku za nepoštovanje suda nije imao potrebnu *mens rea* i da su sudije Kwon i Parker pokazale pristrasnost kada su zaključile da on zapravo jeste posedovao potrebnu *mens rea* traženu pravilom 77.³⁸

13. Kada je reč o sudiji Parkeru, Šešelj je naveo da je njegovo odsustvo pristrasnosti očigledno ako se pogleda ranija presuda koju je izrekao u predmetu *Tužilac protiv Zuhdije Tabakovića*.³⁹ Gospodinu Tabakoviću je izrečena kazna zatvora u trajanju od tri meseca, dok je Šešelj dobio kaznu zatvora od 15 meseci.⁴⁰ Šešelja takođe zabrinjava još kraći “rok između dve presude” u predmetu *Tabaković* u odnosu na predmet Šešelj.⁴¹

14. Naposletku, Šešelj traži izuzeće sudija Parkera i Kwona zato što su, kako on tvrdi, u ranijem postupku za nepoštovanje suda doneli poverljivu presudu (kao i njenu javnu verziju) da bi nekako sakrili činjenicu da su bili pristrasni u odlučivanju.⁴² On tvrdi da ni Statut Međunarodnog suda ni Pravilnik ni razni drugi instrumenti ljudskih prava ne predviđaju da presude budu poverljive.⁴³

B. Memorandum sudija Kwona i Parkera od 9. juna 2010. godine

15. U odgovoru na memorandum predsednika Međunarodnog suda od 8. juna 2010. godine, kojim je od sudija Kwona i Parkera zatražio komentare pre nego što doneše odluku o meritumu u vezi s ovom stvari, sudije su 9. juna 2010. godine navele sledeće:

Nismo smatrali da je potrebno i primereno da se povučemo iz sadašnjeg postupka za nepoštovanje suda protiv Šešelja. Nemamo nikakav lični interes u ovom predmetu, niti smo povezani s nekim, što bi moglo da utiče na našu nepristrasnost.

Radi se o tome da smo mi bili članovi Veća koje je Šešelju izreklo osuđujuću presudu za nepoštovanje Suda, ali to se ticalo potpuno drugih i nepovezanih dogadaja i nema veze sa Šešeljevom krivicom ili nevinošću za sadašnje navode. Stoga to ne utiče na našu nepristrasnost u ovom predmetu i nama se čini da nepristrasni i obavešteni posmatrač ne bi smatrao da bi moglo da utiče.

Primećujemo da Šešelj takođe upućuje na publikacije koje, kako kaže, govore o nama. Mi nismo ni videli ni pročitali te publikacije i ne nameravamo da to učinimo.

III. MERODAVNO PRAVO

16. U članu 13 Statuta Međunarodnog suda navodi se opšti uslov kvalifikacija za sudije. On predviđa da “[s]talne sudije i sudije *ad litem* moraju biti nepristrasne i čestite osobe visokih

³⁸ *Ibid.*, str. 32-33.

³⁹ *Ibid.*, str. 39-41.

⁴⁰ *Ibid.*, str. 40-41.

⁴¹ *Ibid.*, str. 41.

⁴² *Ibid.*, str. 41-43.

⁴³ *Ibid.*, str. 42-43.

Prevod

moralnih kvaliteta koje poseduju kvalifikacije potrebne za izbor na najviše pravosudne funkcije u zemlji iz koje dolaze”.⁴⁴ Pre stupanja na dužnost sudije Međunarodnog suda, svaki sudija mora da položi zakletvu, uključujući, između ostalog, davanje svečane izjave da će “časno, verno, nepristrasno i savesno” koristiti svoja ovlašćenja.⁴⁵

17. Zbog tih preduslova za imenovanje, polazi se od prepostavke da su sudije nepristrasne. Postoji visok prag koji opravdava izuzeće sudije ili njegovo samoinicijativno povlačenje zbog neobjektivnosti ili pristrasnosti.⁴⁶ Izuzeće sudija na osnovu neosnovanih navoda o pristrasnosti predstavlja jednako veliku opasnost kao i sam sudija koji je pristrasan.⁴⁷ Ako bi se dozvolilo olako izuzeće sudija, podstaklo bi se “biranje sudija”, pri čemu bi, ukoliko bi to bilo lako postići, strana koja traži izuzeće mogla da zatraži izuzeće sudije kako bi dobila drugog sudiju za koga misli da bi verovatnije presudio u korist te strane. Prema tome, iz tih razloga strana koja zahteva izuzeće mora da pokaže da je pristrasnost “čvrsto dokaza[na]”.⁴⁸

18. Pravilo 15(A) Pravilnika predviđa sledeće:

Sudija koji ima lični interes u predmetu ili koji s tim predmetom ima ili je imao ikakve veze koja bi mogla uticati na njegovu nepristrasnost ne sme da učestvuje u prvostepenom ili žalbenom postupku u tom predmetu. On će se u takvom slučaju povući, a predsednik će za taj predmet imenovati drugog sudiju.

19. Pravilo 15(B) reguliše opštu proceduru koja se mora poštovati u slučajevima kada se tvrdi da neki sudija treba da bude izuzet zbog pristrasnosti. Ono, u relevantnom delu, predviđa sledeće:

- (i) “Svaka od strana može zatražiti od predsedavajućeg sudije nekog veća da se sudija tog veća izuzme i povuče iz prvostepenog ili žalbenog postupka iz gorenavedenih razloga. Predsedavajući sudija će obaviti razgovor sa sudijom čije se izuzeće traži i o tome izvestiti predsednika.
- (ii) Nakon izveštaja predsedavajućeg sudije, predsednik će, ukoliko je potrebno, imenovati tročlanu komisiju sačinjenu od sudija iz drugih veća koja će ga izvestiti o svojoj odluci o utemeljenosti zahteva. Ukoliko je doneta odluka da

⁴⁴ V. Statut Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju osnovanog Rezolucijom br. 827 Saveta bezbednosti, usvojen dokumentom S/RES 827 (1993), s izmenama i dopunama prema dokumentima S/RES 1166 (1998), S/RES 1329 (2000), S/RES 1411 (2002), S/RES 1431 (2002), S/RES 1481 (2003), S/RES 1597 (2005), S/RES 1660 (2006), S/RES 1837 (2008), S/RES 1877 (2009) (dalje u tekstu: Statut MKSJ), član 13.

⁴⁵ Pravilnik o postupku i dokazima MKSJ, IT/32/Rev. 43, 10. decembar 2009. godine, pravilo 14.

⁴⁶ *Tužilac protiv Antona Furundžije*, predmet br. IT-95-17/1-A, Drugostepena presuda, 21. jul 2000. godine (dalje u tekstu: Drugostepena presuda u predmetu *Furundžija*), par. 189.

⁴⁷ *Tužilac protiv Radoslava Brđanina*, predmet br. IT-99-36-R77, Odluka po zahtjevu za izuzeće, 11. jun 2004. godine, par. 8; v. takođe *Tužilac protiv Milana Lukića i Sredoja Lukića*, predmet br. IT-98-32/1-T, Odluka po zahtjevu za izuzeće, 12. januar 2009. godine, par. 3.

⁴⁸ Drugostepena presuda u predmetu *Furundžija*, par. 197.

Prevod

se zahtev podrži, predsednik imenuje drugog sudiju umesto sudije o kome je reč.”

20. U praksi Međunarodnog suda uslov nepristrasnosti sadržan u Statutu i Pravilniku tumači se tako da poseduje i objektivnu i subjektivnu komponentu. U načelu, to znači da “sudija ne samo da mora biti subjektivno nepristran, nego da u datim okolnostima ne smije postojati ništa što bi moglo objektivno stvoriti dojam pristranosti”.⁴⁹

21. Prema tome, Žalbeno veće je ranije stalo na sledeće stanovište:

1. Sudija nije nepristrasan ako se pokaže da postoji stvarna pristrasnost.
2. Neprihvatljiv utisak pristrasnosti postoji u sledećim slučajevima:
 - A. ako je sudija strana u postupku, ako ima finansijski ili imovinski interes vezan za ishod predmeta ili ako će odluka sudije dovesti do unapređenja nekog poduhvata u kojem sudija učestvuje zajedno sa jednom od stranaka. U tim okolnostima, sudija se automatski izuzima; ili
 - B. ako bi okolnosti kod razumnog i valjano informisanog posmatrača izazvale razumnu bojazan od pristrasnosti.⁵⁰

22. Razuman i valjano informisani posmatrač je osoba “kojoj su poznate sve relevantne okolnosti, uključujući tradicije moralnog integriteta i nepristrasnosti koje su implicitni dio sistema, a takođe mora biti svjesna činjenice da je nepristrasnost jedna od dužnosti na koju se sudije zaklinju”.⁵¹

IV. DISKUSIJA

23. Za svaki pravosudni sistem osnovna je prezumpcija da je optuženi nevin dok se ne dokaže da je kriv. Dodatak toj nepromenljivoj prezumpciji je potreba za nepristrasnim i objektivnim presuditeljem. Pravilo 15 jasno definiše to pravo, dozvoljavajući optuženom da u određenom slučaju ospori nepristrasnost sudije, čime se osigurava da samo objektivne i nepristrasne sudije mogu da odlučuju o krivici ili nevinosti optuženog.

24. Šešelj navodi u ovom predmetu da sudijama Kwonu i Parkeru nedostaje nepristrasnost potrebna da bi mogli da odlučuju u drugom postupku za nepoštovanje suda koji se vodi protiv

⁴⁹ Drugostepena presuda u predmetu *Furundžija*, par. 189; *Tužilac protiv Stanislava Galića*, predmet br. IT-98-29-A, Drugostepena presuda, 30. novembar 2006. godine, par. 38.

⁵⁰ Drugostepena presuda u predmetu *Furundžija*, para 189; v. takođe *Tužilac protiv Milana Lukića i Sredoja Lukića*, predmet br. IT-98-32-1-T, Odluka po zahtjevu za izuzeće, 12. januar 2009. godine, par. 2.

⁵¹ Predsednikova odluka, par. 7; v. takođe Drugostepena presuda u predmetu *Furundžija*, par. 190.

Prevod

njega. Komisija stoga treba da odgovori da li argumenti koje je naveo Šešelj dokazuju stvarnu pristrasnost u odnosu na njega ili, alternativno, da li bi razumnii posmatrač, valjano obavešten o okolnostima predmeta, uočio pristrasnost sudija Kwna i Parkera prema Šešelju.

Argumenti kao osnov za izuzeće

1. Izuzeće na osnovu žalbenih osnova predočenih u prvom postupku za nepoštovanje suda

25. Sudije Kwon i Parker (zajedno sa sudijom Iainom Bonomyjem) izrekle su Šešelju osuđujuću presudu u prvom postupku za nepoštovanje suda i osudile ga na jedinstvenu kaznu zatvora u trajanju od 15 meseci. Šešelj u Zahtevu tvrdi da su, zbog te ranije presude, sudije Kwon i Parker ili zaista pristrasne u odnosu na njega ili bi se kod razumnog posmatrača javila bojazan od pristranosti. Stoga on tvrdi da dotičnim sudijama nedostaje potrebna nepristrasnost.

26. Argumenti navedeni u tom Zahtevu, koji su suštinski slični argumentima predočenim kao osnovi za žalbu u njegovoj ranijoj žalbi na presudu za nepoštovanje suda, uključuju sledeće: (i) Šešeljeva kazna za nepoštovanje suda nesrazmerna je njegovom postupanju, kao i veća od one koju je predložio *amicus tužilac*, što pokazuje očite dvostrukе standarde sudija Kwna i Parkera u odnosu na druga lica u sličnoj situaciji koja su pred MKSJ osuđena za nepoštovanje suda;⁵² (ii) navedenim sudijama nedostaje nepristrasnost da bi mogli da odlučuju u ovom predmetu zbog toga što nisu odbacili prvi postupak za nepoštovanje suda zbog neneadležnosti, budući da Međunarodni sud nije nadležan da krivično goni lica za nepoštovanje suda;⁵³ (iii) pristrasnost sudija Kwna i Parkera je očigledna jer svoju raniju presudu nisu zasnovali na Statutu Međunarodnog krivičnog suda;⁵⁴ (iv) informacije u knjizi koja je bila predmet ranijeg postupka za nepoštovanje suda nisu bile poverljive, a pošto Šešelj nije prekršio zaštitne mere, sudije Kwon i Parker su pokazale pristrasnost kada su mu izrekle osuđujuću presudu;⁵⁵ (v) Šešelj nije imao *mens rea* u ranijem postupku za nepoštovanje suda, a sudije Kwon i Parker su pokazale pristrasnost kada su zaključile da on zapravo jeste posedovao potrebnu *mens rea* traženu pravilom 77;⁵⁶ i (vi) sudije Kwon i Parker su donele

⁵² Šešeljev zahtev, str. 3; *Tužilac protiv Vojislava Šešelja*, predmet br. IT-03-67-R77.2-A, Najava žalbe i Žalbeni podnesak na Presudu po navodima o nepoštovanju Suda na osnovu odluke Žalbenog veća o zahtevu tužilaštva za nalog kojim odbacuje Najavu žalbe i Žalbeni podnesak i zaključuje predmet od 16. decembra 2009. godine, 18. januar 2010. godine (dalje u tekstu: Najava žalbe, odnosno Žalbeni podnesak), par. 7 i 16; Drugostepena presuda, par. 33-41.

⁵³ Šešeljev zahtev, str. 19-20; Najava žalbe, par. 2; Žalbeni podnesak, par. 11; Drugostepena presuda, par. 15-17.

⁵⁴ Šešeljev zahtev, str. 21; Najava žalbe, par. 2; Žalbeni podnesak, par. 11; Drugostepena presuda, par. 15-17.

⁵⁵ Šešeljev zahtev, str. 18-19, 24-28; Najava žalbe, par. 3; Drugostepena presuda u predmetu, par. 18-20.

⁵⁶ Šešeljev zahtev, str. 32-33; Najava žalbe, par. 5; Žalbeni podnesak, par. 14; Drugostepena presuda, par. 24-26.

Prevod

poverljivu presudu u ranijem postupku za nepoštovanje suda vođenom protiv Šešelja delimično da bi prikrale svoje pristrasno odlučivanje.⁵⁷

27. U žalbenom postupku, Žalbeno veće je razmatralo i na kraju odbilo te argumente, potvrđujući osuđujuću presudu na osnovu pravila 77(A)(ii), kao i prateću kaznu.⁵⁸ Iako Šešelj sada dopunjuje svoju argumentaciju i tvrdi da ona pokazuje pristrasnost sudija Kwona i sudije Parkera, nema potrebe da se ti argumenti ponovo razmatraju, pošto su oni suštinski slični onima koje je na kraju odbilo Žalbeno veće.

28. U svakom slučaju, Šešelj ne daje odgovarajuće objašnjenje za to kako te navodne greške tokom suđenja za nepoštovanje suda predstavljaju pristrasnost sudija Kwona i Parkera. Umesto toga, on izgleda tvrdi da su, sudeći po tim odlukama, zbog odlučivanja sudija Kwona i Parkera pristrasnost ili utisak pristrasnosti očigledni. Tvrđiti jednostavno da je sudija pristrasan zbog toga što je presudio na određen način nedovoljan je osnov za izuzeće. Kao što se navodi u predmetu *Brđanin*:

“U velikom broju situacija prethodne odluke sudske po činjeničnim i pravnim pitanjima mogu dati povoda očekivanjima da će on pitanja vezana za neki konkretni slučaj riješiti u prilog jedne od strana u postupku. Međutim, ovo ne znači ni da će on pitanjima tog predmeta prići na bilo koji drugi način nego nepristrasno i bez predrasuda u smislu u kojem se ovaj izraz koristi u pravnim izvorima niti da njegove ranije odluke pružaju prihvatljivu osnovu za zaključak da postoji razumno strahovanje da će on tim pitanjima pristupiti na ovaj način”.⁵⁹

29. Šešelj mora da pokaže da sudiye, osim što su navodno pogrešile u odlučivanju u ranijem postupku za nepoštovanje suda, prema njemu imaju predrasude koje bi mogle da predstavljaju stvarnu pristrasnost ili da kod razumnog posmatrača izazovu bojazan od pristrasnosti. Šešelj nije pokazao takve predrasude, pa se njegov argument odbija.

⁵⁷ Šešeljev zahtev, str. 41-43; Najava žalbe, par. 9; Žalbeni podnesak, par. 18; Drugostepena presuda, par. 30-32.

⁵⁸ V. *U predmetu protiv Vojislava Šešelja*, predmet br. IT-03-67-R77.2-A, Drugostepena presuda, 19. maj 2010. godine.

⁵⁹ *Tužilac protiv Radoslava Brđanina i Talića*, predmet br. IT-99-36/1-PT, Odluka po molbi Momira Talića za izuzeće i povlačenje jednog sudske, 18. maj 2000. godine, par. 18 (ostali navodi izostavljeni); v. takođe *Tužilac protiv Serombe*, predmet br. ICTR-2001-66-T, Odluka po zahtevu za izuzeće sudske, Kolegijum, 25. april 2006. godine, par. 12, u kojoj se navodi da svrha preispitivanja sudske odluke radi pronalaženja dokaza o pristrasnosti “nije da se otkrije greška, već da se utvrdi da li takve eventualne greške pokazuju da je sudska ili da su sudske stvarno pristrasne ili da postoji utisak pristrasnosti [...] ono što se mora pokazati jeste da se odluke mogu pripisati predrasudama u odnosu na podnosioca zahteva ili da bi objektivno mogle biti tako shvaćene, a ne da imaju veze s primenom prava (u vezi s kojim može postojati više od jednog mogućeg tumačenja) ili s ocenom relevantnih činjenica”.

Prevod

2. Izuzeće zbog knjiga koje je Šešelj napisao o sudijama Kwonu i Parkeru

30. Šešelj tvrdi da je “posebno [...] uočljiva ta ostrašćenost sudija O-Gon Kwna i Kevina Parkera posle izdavanja knjiga o njima”.⁶⁰ On dalje konstatiše da je “[j]asno [...] da sudije O-Gon Kwon i Kevin Parker imaju lični interes u predmetu [...] [o kojem je reč] nakon izdavanja knjiga o njima”. Šešelj tvrdi da, kao posledica toga, sudije moraju biti izuzete zbog pristrasnosti. On zaključuje argumentaciju navodom da knjige koje je napisao, kao i posledične predsrasude sudija Kwna i Parkera u odnosu na njega posle toga, mogu da objasne zašto je protiv njega pokrenut drugi postupak za nepoštovanje suda.⁶¹

31. Sudije Kwon i Parker su u memorandumu koji su poslali predsedniku Robinsonu 9. juna 2010. godine govorili o tome da znaju za te publikacije. Oni su u njemu naveli da “primećuj[u] da Šešelj takođe upućuje na publikacije koje, kako kaže, govore o nama. Mi nismo ni videli ni pročitali te publikacije i ne nameravamo da to učinimo.”⁶² Osim te tvrdnje sudija Kwna i Parkera, Šešelj ne navodi nikakve opipljive primere pristrasnosti ili razumne bojazni od pristrasnosti u odnosu na njega zbog tih publikacija. Šešelj polazi od toga da ta dvojica sudija moraju osećati antipatiju prema njemu zbog objavljivanja tih knjiga; međutim, on Međunarodnom sudu ne pokazuje, kroz reči ili dela sudija, da je to stvarno tako.

32. U vezi sa Šešeljevim sprekulacijama da je drugi postupak za nepoštovanje suda verovatno pokrenut kao rezultat objavljivanja tih knjiga, važno je napomenuti da je drugi postupak za nepoštovanje suda protiv Šešelja pokrenuto Pretresno veče II tek kao odgovor na nalog Žalbenog veća.⁶³ Šešeljeva nagađanja da su sudije Kwon i Parker verovatno odgovorne za pokretanje drugog postupka za nepoštovanje suda zbog njihove pristrasnosti u odnosu na njega, shodno tome, nema merituma.

33. Naposletku, mora se napomenuti da, kada bi bilo moguće da strana u postupku izdejstvuje smenjivanje ili povlačenje nekog sudije jednostavno time što bi o njemu napisala klevete ili pogrde kako bi tvrdila da postoji pristrasnost ili utisak pristrasnosti, funkcionisanje nekog suda ili privremenog suda bilo bi onemogućeno samim mehanizmom pisanja takvog materijala u odnosu na celo tročlano sudsko veće. Takav ishod bi predstavljao ugrožavanje šireg interesa pravde. Prema tome, taj argument nema merituma.

⁶⁰ Šešeljev zahtev, p.10.

⁶¹ *Ibid.*, str. 5-6.

⁶² V. par. 15 gore za kompletan tekst saopštenja sudija Kwna i Parkera u tom memorandumu.

⁶³ Odluka po žalbi, par. 27-28.

Prevod

3. Izuzeće po osnovu Šešeljeve smanjene slobode izražavanja

34. Šešelj zatim tvrdi da je njegova sloboda izražavanja ograničena pokretanjem krivičnog postupka koji je, po Šešeljevom mišljenju, reakcija na objavljivanje njegovih knjiga.⁶⁴ On tvrdi, između ostalog, da MKSJ nije u stanju da “spreči lični rat sudija O-Gon Kwna i Kevina Parkera zbog izdavanja knjiga o njima”,⁶⁵ pa stoga “o nepristrasnosti i neutralnom suđenju ne može biti reči”⁶⁶ u ovom drugom postupku za nepoštovanje suda.

35. Kada govori o svom pravu na slobodu izražavanja, Šešelj očigledno zanemaruje činjenicu da to pravo nije apsolutno i da sloboda izražavanja podrazumeva i dužnosti i obaveze neophodne da bi se zaštitili drugi legitimni interesi, kao i da može podlegati zakonom propisanim kaznama. Zaštita svedoka koju naloži neki sudski organ spada u te interese. Šešeljevo zanemarivanje ograničenja u korišćenju slobode izražavanja navodi Veće da ovaj aspekt ne razmatra detaljnije i da ostane na ovom opštem zapažanju. Veće nije imenovano da bi odlučivalo o suštini Šeseljevog korišćenja slobode izražavanja, već da bi rešavalо da li sudije Kwon i Parker, u vršenju sudijskih funkcija u odnosu na optužbe za nepoštovanje suda, pokazuju predrasude, pristrasnost ili ostavljaju utisak pristrasnosti.

36. Protiv Šešelja je pokrenut postupak za kršenje zaštitnih mera koje je za tri svedoka naložilo Veće koje postupa u predmetu Šešelj. Šešelj ne govori o postupcima sudija Kwna i Parkera, izvan okvira vršenja njihovih opštih sudijskih dužnosti, koji ukazuju na to da su oni pristrasni u odnosu na njega ili da su na bilo koji način nezakonito ograničili njegovu slobodu izražavanja. Nepotkrepljenom tvrdnjom da ta dvojica sudija vode “lični rat” protiv Šešelja, delimično pokretanjem krivičnog postupka protiv njega (iako su sudije Kwon i Parker prвobитно odbile zahtev tužilaštva za pokretanje drugog postupka za nepoštovanje suda),⁶⁷ ne doseže se traženi prag.

4. Izuzeće zbog nejednakog odnosa prema Šešelju u poređenju s drugima

37. Kako je gore navedeno, Šešelj tvrdi da je pristrasnost sudija Kwna i Parkera očigledna ako se kazna koja mu je izrečena u prvom postupku za nepoštovanje suda preispita i uporedi s drugim postupcima za nepoštovanje suda u kojima su postupala ta dvojica sudija. Šešelj se posebno

⁶⁴ Šešeljev zahtev, p.8.

⁶⁵ Ibid., p.10.

⁶⁶ Ibid.

⁶⁷ Tužilac protiv Vojislava Šešelja, predmet br. IT-03-67-T, Odluka po zahtevu tužilaštva na osnovu pravila 77 u vezi s daljim kršenjima zaštitnih mera (tri knjige) (poverljivo i ex parte), 21. avgust 2009. godine.

Prevod

usredsredio na učešće sudske Kwon i Parkera u donošenju presude u predmetu *Marijačić i Rebić*⁶⁸ i učešće sudske Kwon i Parkera u predmetu *Zuhdija Tabaković*.⁶⁹

38. To korišćenje diskrecionog prava Pretresnog veća za ocenu krivice i, po potrebi, izricanje kazne samo za sebe ne dokazuje pristrasnost ili utisak pristrasnosti. Argument da se pristrasnost ili utisak pristrasnosti dokazuju ukazivanjem na razlike u izrečenim kaznama, kada se uporede ranije presude Šešelju s presudama koje su te iste sudske donele u predmetima za nepoštovanje suda protiv drugih optuženih, nema merituma. Time se ignoriše činjenica da sudske pri izricanju kazne uzimaju u obzir sve relevantne aspekte nekog predmeta. Razlike u tim aspektima mogu dovesti do nepodudarnosti u izrečenim kaznama i same za sebe ne predstavljaju osnov za pristrasnost ili utisak pristrasnosti. Šešelj ničim ne potkrepljuje kako bi te razlike u izrečenim kaznama, osim normalne nepodudarnosti koja je gore obrazložena, ukazivale na pristrasnost. Njegova tvrdnja u vezi s tim se odbija.

5. Izuzeće zbog toga što je u ovom predmetu trebalo da postupa Pretresno veće III, a ne Pretresno veće II

39. Šešelj zatim tvrdi da sudske Kwon i Parkera treba zameniti jer je Pretresno veće III, koje je postupalo u predmetu *Tužilac protiv Vojislava Šešelja*, trebalo da postupa u prvom postupku za nepoštovanje suda, dok su, otkad je osnovano novo veće, sudske Kwon i Parker postupale pristrasno.⁷⁰

40. Šešelj nije pokazao stvarnu pristrasnost ili da bi se kod razumnog posmatrača javila bojazan od pristrasnosti u tim okolnostima. U svakom slučaju, Pretresno veće III nije postupalo u ovom predmetu jer su njegove sudske zatražile da se povuku iz odlučivanja u toj stvari na osnovu toga što njihova odluka može stvoriti utisak o pristrasnosti.⁷¹ Samo usled njihovog povlačenja je Pretresnom veću II (pa, shodno tome, i sudske Kwon i Parker) naloženo da razmotre Zahtev.⁷²

⁶⁸ *Tužilac protiv Ivice Marijačića i Markice Rebića*, predmet br. IT-95-14-R77.2, Prvostepena presuda, 10. mart 2006. godine.

⁶⁹ *Tužilac protiv Zuhdije Tabakovića*, predmet br. IT-98-32/1-R77.1, Presuda o kazni, 18. mart 2010. godine.

⁷⁰ Šešeljev zahtev, str.14-16.

⁷¹ V. *Tužilac protiv Vojislava Šešelja*, predmet br. IT-03-67-T, Dodatak I Nalogu kojim se izdaje javna redigovana verzija Naloga od 29. oktobra 2008. godine kojim se podnesci dodeljuju na razmatranje pretresnom veću, 29. januar 2009. godine.

⁷² *Ibid.*

Prevod

6. Izuzeće po osnovu raznih drugih obrazloženja

41. Šešelj takođe osporava to što su sudije prihvatile imenovanje g. Brucea MacFarlanea za *amicus curiae* tužioca. Nijedan nepristrasni sudija, po Šešeljevim rečima, ne bi bespogovorno poverovao u stručnost *amicusa*.⁷³

42. Dana 4. februara 2010. godine Pretresno veće je naložilo sekretaru Međunarodnog suda da imenuje *amicus curiae* tužioca koji će voditi krivični postupak po optužbi navedenoj u nalogu izdatom umesto optužnice.⁷⁴ Ni pravila 74,⁷⁵ 77(C) i 77(D) ni Uputstvo o proceduri za pokretanje istrage i krivično gonjenje zbog nepoštovanja Međunarodnog suda (dalje u tekstu: Uputstvo)⁷⁶ ne predviđaju koje kvalifikacije treba da poseduje *amicus curiae* tužilac. Međutim, sekretar je smatrao da je ipak u interesu pravde da se obezbedi imenovanje kvalifikovanog profesionalca koji je upoznat s pravnim i profesionalnim zahtevima vođenja takvog postupka pred Međunarodnim sudom i koji raspolaže relevantnim istražnim i tužilačkim iskustvom.⁷⁷

43. Gospodin MacFarlane je kvalifikovani glavni advokat koga je Vlada Kanade imenovala za kraljevskog pravnog savetnika i koji poseduje veliko iskustvo u krivičnom pravu i postupku, uključujući istražno i tužilačko iskustvo u postupcima za nepoštovanje suda pred Međunarodnim sudom.⁷⁸ Sekretar Međunarodnog suda je stoga predložio g. MacFarlanea kao podesnog *amicus curiae* tužioca, a Pretresno veće je taj predlog odobrilo u skladu s paragrafom 9 Uputstva.⁷⁹ Sekretar je posle toga, 2. marta 2010. godine, imenovao g. MacFarlanea za *amicus curiae* tužioca.⁸⁰

44. Šešelj se usprotivio imenovanju g. MacFarlanea uz obrazloženje da on “ne zna niti jednu reč srpskog jezika”.⁸¹ Član 33 Statuta Međunarodnog suda predviđa da su engleski i francuski jezik službeni jezici Suda. Srpski jezik nije službeni jezik Međunarodnog suda. Svi podnesci, uključujući dokumente ponuđene kao dokazi na suđenju, kao i zahtevi i drugi spisi Međunarodnog suda,

⁷³ Šešeljev zahtev, str. 22-23.

⁷⁴ Odluka od 3. februara 2010. godine, par. 20(c).

⁷⁵ Pravilo 74 u relevantnom delu predviđa sledeće: “Ukoliko to smatra poželjnim za pravilno presudivanje o predmetu, pretresno veće može da pozove [...] osobu, ili da [joj] odobri, da pristup[i] pretresnom veću i iznes[e] stavove o bilo kom pitanju koje odredi pretresno veće.”

⁷⁶ IT/227, 6. maj 2004. godine.

⁷⁷ *Tužilac protiv Vojislava Šešelja*, predmet br. IT-03-67-R77.3, Odluka, 2. mart 2010. godine, str. 1 (dalje u tekstu: Odluka sekretara).

⁷⁸ Gospodin MacFarlane postupa kao tužilac *amicus curiae* u postupku za nepoštovanje suda *U predmetu protiv Florence Hartmann*, predmet br. IT-02-54-R77.5, a ranije je postupao kao *amicus curiae* istražitelj u predmetu *Tužilac protiv Slobodana Miloševića*, predmet br. IT-02-54-Misc.2, gde je istraživao da li ima dovoljno osnova za pokretanje postupka za nepoštovanje suda protiv gđe Hartmann. On je takođe postupao kao *amicus curiae* tužilac u ranijem postupku za nepoštovanje suda protiv Šešelja, *Tužilac protiv Vojislava Šešelja*, predmet br. IT-03-67-R77.2-A.

⁷⁹ Odluka sekretara, str. 2.

⁸⁰ *Ibid.*

⁸¹ Šešeljev zahtev, str. 22.

Prevod

prevode se, po potrebi, na jedan ili oba službena jezika (pored prevoda na jezik optuženog, kada je korišćen francuski ili engleski jezik). S obzirom na to, za imenovanje g. MacFarlanea za *amicus curiae* tužioca, kao i za mnoge zastupnike tužilaštva i odbrane na Međunarodnom sudu, nebitno je to što on ne razume srpski jezik. Isto tako je nebitno da li je g. MacFarlane pročitao celu knjigu koja je bila predmet postupka za nepoštovanje suda.

45. Šešelj nije pokazao nijedan razlog zbog kojeg je trebalo da sudije dovedu u pitanje stručnost g. MacFarlanea ili njegovo imenovanje za *amicus curiae* tužioca od strane sekretara. Njegova tvrdnja da to što su sudije prihvatile imenovanje g. MacFarlanea ukazuje na njihovu pristrasnost nema merituma, pa se, shodno tome, odbija.

Prevod

V. IZVEŠTAJ PREDSEDNIKU⁸²

46. Veće, koje je sazvano na osnovu pravila 15(B), konstatuje da je Šešeljev zahtev bez merituma.

47. Iz tih razloga, Zahtev se ODBIJA.

Sastavljen na engleskom i francuskom jeziku, pri čemu se merodavnim smatra tekst na engleskom.

/potpis na originalu/
sudija Howard Morrison,
predsedavajući sudija

Dana 19. novembra 2010. godine
U Hagu,
Holandija

[pečat Međunarodnog suda]

⁸² Pravilo 15(B)(ii) Pravilnika predviđa sledeće: “[P]redsednik će, ukoliko je potrebno, imenovati tročlanu komisiju sačinjenu od sudija iz drugih veća koja će ga *izvestiti* o svojoj odluci o utemeljenosti zahteva” (naglasak dodat).